

T.ü.f.d. Əliyeva Fəridə
Azərbaycanın tarixi demografiyası şöbəsi,
aparıcı elmi işçi

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN SÜQUTUNDAN SONRA İŞĞALÇI ORDUYA QARŞI DİRƏNİŞ (RQVA materialları əsasında)

Açar sözlər: Azərbaycan diviziyası, Qırmızı Ordu, üsyan, kəşfiyyat, qəza, ƏQO
Key words: Azerbaijani division, Red Army, insurrection, intelligence, uyezd, Separate Caucasian Army
Ключевые слова: Азербайджанская дивизия, Красная Армия, восстание, разведка, уезд, Отдельная Кавказская Армия

Vətənpərvər qüvvələr, ocümlədən Azərbaycan Ordusunun əsgər və zabıtları vətənin Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı ilə barışa bilmirdilər.

Bir çox azərbaycanlı hərbiçilər çıxış yolunu hərbi hissələrdən qaçmaqda, yaxud təxribatlar törətməkdə gördürdülər. Azərbaycan SSR Hərbi-dəniz komissarı Cingiz İldırımın 30 aprel 1920-ci il tarixli 4 saylı əmrində deyilirdiki, aprelin 28-də Şıxovburnu, Zığ və Misaxdakı mövqe batalyonlarının əsgərləri və zirehli qatərin əsgəri Məmməd Salehoğlu öz hissələrindən qaçmışlar. Onların tutulması, Azərbaycan SSR ordusunun bütün əsgərlərinə fərariliyə görə güllələnməyə qədər cəzalandırılmalarının elan olunması əmr edilirdi [6, v.3]. Ç.İldırımın 9 may 1920-ci iltarixli 24 saylı əmrində isə deyilirdiki, kimlərsə ölkədə sovet hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə mane olmaq məqsədilə teleqraf tellərini (xüsusən Bakı – Xaçmaz xəttində) xarabedirlər. Belələrinin aşkar olunub hərbi tribunala verilməsi əmr olunurdu[6, v.17].

1920-ci ilin mayından etibarən ölkəni üsyanlar bürüdü. Sovetlərə qarşı ilk üsyan Tərtərdə baş verdi. Qırmızı ordunun özbaşlıqlarından qəzəblənmiş xalq kütləsi və keçmiş hərbiçilər mühafizə-gözetçi postundan qaıydan bölüyə hücum etdilər[1; 2].

1920-ci il mayın 25-dən 26-na keçən gecə isə Gəncədə böyük üsyan başladı. Üsyanda keçmiş hərbiçilər və qaçaq dəstələri iştirak edirdi. Qısa müddət ərzində şəhərin əsas hissəsi üsyançıların nəzarəti altına keçdi[5, v.444-445].

Bolşeviklər Gəncə üsyanını yatırmaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər etməli oldular. Mayın 29-da qırmızılar böyük qüvvə ilə üsyançıların üzərinə hücum etdilər, lakin uğur qazanmayıb böyük itki verdilər. Mayın 30-da təşkil olunmuş hücumda bir nəticə vermədi. Yalnız çox böyük əlavə qüvvələrdə cəlb olunmaqla mayın 31-də qırmızılar üsyançıların müqavimətini qırıb Gəncəyə daxil ola bildilər. Üsyanın gedişində üsyançılardan 1000 nəfər, qırmızılardan isə 808 nəfər həlak oldu[3, 35].

Üsyan yatırıldıan sonra bolşeviklər Azərbaycan hərbiçilərinə qanlı divan tutdular. 82 general, 27 polkovnik və polkovnik-leytenant, 46 kapitan, ştabs-kapitan, poruçik və podporuçik, 148 praporşik və podpraporşik, 267 nəfər digər hərbiçi güllələndi[4, 197].

Gəncə üsyanı amansızlıqla yatırıldıa Azərbaycan xalqının müqavimət ruhunu qırmaq mümkün olmadı. Az sonra Qarabağda antisovet üsyanı başladı. Qarabağ üsyanı Qaryagin qəzasında mayın 30-da baş vermış çıxışla başladı. İyunun əvvəlində Şuşa bolşevik qüvvələrindən azad edildi. Nuru paşa Qarabağ üsyanının başçılarında biridi. Xankəndi və Ağdamda üsyançıların əlinə keçdi[5, 447-448].

İyunun 9-da XI Qırmızı Ordunun komandanı Levondovski üsyanın qəti olaraq yatırılması üçün əmr verdi. İyunun 10-da qırmızı hissələr bütün cəbhə boyu hücumla keçdilər. Çoxsaylı toplardan, zirehli avtomobillərdən, hərbi təyyarələrdən istifadə edən Qırmızı Ordu qeyri-bərabər döyüşdə üsyançılara qalib gəldi.

Lakin hələ bir neçə il Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində üsyanlar baş vermişdir.

Rusiya Dövlət Hərbi Arxivində o zaman Azərbaycan SSR ərazisində baş vermış üsyanlar haqqında xeyli məlumat var. Sənədlərin birində deyilir ki, Nuru paşanın başçılığı ilə Qarabağda başlayan üsyan Şuşa, Ağdam və Bərdəni əhatə etmiş, XI Ordunun 2-ci süvari korpusunun və 32-ci atıcı diviziyasının hissələri üsyanın üçüncü günündə - iyunun 15-də onu yatırmışdılar[7, v.49-51].

Qarabağ üsyanı ilə demək olar eyni zamanda Zaqatala dairəsində də üsyan başlamış və üsyan Şəki bölgələrinin də bir hissəsini əhatə etmişdi. Çıxışa təkən əhalinin silahı təhvil verilməsi barədə

əmr oldu[8, v. 31-32]. Bu əmr həm də ona görə böyük narazılıqla qarşılandı ki, həmin ərəfədə gür-cülər əhali arasında şaiyə yayırdılar ki, guya Zaqatala dairəsinin Gürcüstana verməsələr, Gürcüstan buranı zor gücü ilə tutacaqdır[8, v.31-32]. Molla Hafız Əfəndinin başçılıq etdiyi min nəfərdən çox adam və onlara qoşulmuş Azərbaycan ordusunun qarovul taburunun bütün zabitləri iyunun 9-da Zaqatala qalasını, teleqrafı tutdular və inqilab komitəsinin üzvlərini həbs etməyə başladılar.

Qırmızı hərbiçilərin özlərinin etiraf etdiyi kimi Zaqatala üsyanı çox amansızlıqla yatırılmışdır[8, v.6]. İyunun 13-ü saat 12-də Şəki qəzasının Göynük kəndi yaxınlığında üsyançılara ordu qüvvələri arasında döyüş olmuş, döyüşdən sonra üsyançılar Samux bölgəsində toplaşmış, sonra yarısı dağılıb evlərinə getmiş, digər yarısı isə Zaqatala üsyançılarına qoşulmaq üçün Zaqatala istiqamətində hərəkət etmişdi[8, v.6].

Biləcik yaxınlığında baş vermiş döyüşdə məğlub olub Zaqatalaya çəkilən 39-cu diviziyanın əsgərləri tərkisilah olunmuş, Zaqatalada inqilab komitəsinin üzvləri üsyançılar tərəfindən həbs olunmuşdu [8, v.74 vəə.ü.].

1920-ci il dekabrın 25-nə olan kəşfiyyət məlumatına görə Azərbaycan ərazisində Qırmızı Ordunun arxasında aşağıdakı silahlı xalq dəstələri fəaliyyət göstərirdi: Şəmkir qəzasında Bakanamazin 100 nəfərlik piyadalarından ibarət dəstəsi, Şuşa qəzasında Sultan bəy Sultanovun dəstəsi (sayı müəyyənləşdirilməmişdi), Zəngəzur qəzasında Şamilin 200 nəfərlik piyadalarından ibarət dəstəsi, Karyagin qəzasında Cümşüd bəy Mahmudlunun 1000 nəfərlik dəstəsi, Sadiq xan Şirvanlı və Ayaz xanın – 300 süngüsü, 2 qılınç və 3 pulemyotu olan dəstəsi, Lənkəran qəzasında Lənkəran İnqilabi Ordusunun komandanı Camal paşanın təbəçiliyində - Pensərdə Qulam Tağıyev və Şahverənin 1000 nəfərlik dəstəsi, Qulaməli bəyin 2 pulemyotu olan 500 nəfərlik dəstəsi, Bədəlan-Boradigah kəndlərində türk zabiti Mehmedin 500 nəfərlik, İsa Musabəyovun 450 nəfərlik (300 süngü və 150 qılınç), San-Qam Sifidorun 2 pulemyotu, 2 yüngül və 2 ağır topu olan 375 nəfərlik (350 süngü və 25 qılınç), Mir Sadiq Basalonun 85 nəfərlik (60 süngü və 25 qılınç), yenə Pensərdə İbrahimxəlilin 560 nəfərlik (460 süngü və 80 qılınç) dəstələri fəaliyyət göstərirdi[9, v.16]. Qeyd olunurdu ki, Camal paşaya üst-üstəlik İrandan 500 nəfər silahlı dəstəyə yardım gəlmişdir. Daha sonra bildirilir ki, Camal paşa Astarandan Pensərdə 3-ü milliyətə rus olan 6 zabıt və 1000 nəfər silahlı şəxsə gəlmişdir. Camal paşa Ərdəbildə mövqə tutan Ələkbərlə əlaqə saxlayır və buradan əlavə qüvvələr alır. Ərdəbildə 20 top vardı ki, onlardan cəmi 4-ü yararlı idi[9, v.16].

Yerlərdə müqavimət o qədər güclü idi ki, bir sıra hallarda Qırmızı Ordunun dəstələri komandanlığın razılığı olmadan mövqelərini atıb qaçırdılar. Məsələn, 1921-ci ilin aprelin 15-də alınan məlumata görə Gülləli rayonunda yerli silahlı dəstələrin ləğvi üzrə əməliyyat başa çatmadığı halda orada fəaliyyət göstərən süvari böliyi, süvari zülyüyü və xüsusi təyinatlı dəstə briqada komandirinin razılığı olmadan Gülləli halda Tovuz stansiyasına çəkilmişdir. Briqada komandirinin tələbinə baxmayaraq Gəncə və Tovuz hərbi komissarları yardım göndərməmişlər[11, v.14].

Uzun və qanlı mübarizədən sonra qırmızı ordu komandirləri bir çox silahlı dəstə başçılarını ayrı-ayrılıqda silahı yerə qoymağa razı sala bildilər. Qafqaz diviziyasının qərargah rəisinin 31 mart 1921-ci il tarixli teleqramında deyilirdi ki, Burovarda mövqə tutmuş İsrail bəylə onun silahı təslim etməsi barədə razılıq əldə edilmişdir. İsrail bəy müqaviməti dayandırdıqdan sonra qırmızılının onun obaları arasında rahatlıqla keçə biləcəyi güman olunurdu. Həmin gün İsrail bəyin Lənkəran şəhərinə gələcəyi gözlənilirdi[10, v.2].

Azərbaycan atıcı diviziyası qərargahının əməliyyat məlumatında deyilirdi ki, 24 avqust 1921-ci ildə Bəhram xanın 100 nəfərlik dəstəsi Şirinsudakı posta hücum etmişdi. Əldə olunan məlumata görə (27 iyul) Bəhram xanın 600 süvari və piyadadan ibarət, bir topu və 3 pulemyotu olan dəstəsi Şirinsudan 35 verst cənub-şərqdə Təzəkənddə mövqə tutmuşdu.

02.08.1921-ci il tarixli teleqramda qeyd olunurdu ki, Arazın o tayında Şahsevən qəsəbəsi yanında Qaryagin rayonunun fərarli əsgərləri və milislərindən ibarət dəstə görünmüşdür. Yenə əldə edilən məlumatlara görə Quba qəzasında və həmsərhəd Dağıstan ərazisində kəndlilər arasında Nuxa və Rustov rayonları arasındakı ərazidə fəaliyyət göstərən dəstələrə birləşmək üçün hazırlıq gedir və sovet hakimiyyətinin əleyhinə təbliğat gedir. Üzvlərinin sayı 1000 nəfərə çatan dəstə Cerfi kəndi yaxınlığında müşahidə olunmuşdu. Qalacı-Komlu rayonunda fəaliyyət göstərən Hüseyn əfəndinin dəstəsi Quba qəzasına keçmişdi[12, v.29].

İyulun 25-də Şuşa qəzasında Ağdam kəndindən 18 verst cənub-şərqdə yerləşən Mərvəli və Güllü kəndlərində Əsədulla bəyin dəstəsi görünmüşdür[12, v.172].

27 avqust 1920-ci il tarixdə Azərbaycan diviziyasının Qafqaz briqadasının I eskadronu Şahverənin dəstəsini ləğv etmək üçün Prişib (Göytəpə) kəndinə göndərilmişdi[13, v.3]. Avqustun 28-də I Qafqaz alayı Prişibdən 23 verst cənub-şərqdə yerləşən Bədəlan və Qızılavar kəndləri sakinlərini tərkisilah etmək üçün Boradigah kəndindən hərəkət etmişdilər[13, v.173].

Qaryagin qəza inqilab komitəsinin 4 sentyabr 1920-ci ildə verdiyi məlumata görə 50 nəfərlik silahlı dəstə yerli milislə döyüşə girmişdi, həmin gün eyni zamanda bəy və xanlardan ibarət dəstə Qarabulac kəndini mühasirəyə almış, Karyagin Ağdam yolunda hərəkətin qarşısını kəsilmişdi[13, v.190]. Azərbaycan atıcı diviziyasının 1-ci alayı sentyabrın 8-də sübh təzdan Lənkərandan cənubdan kəndlərin əhalisini tərkisilah etmək üçün yola düşmüşdü. 2-ci Qafqaz alayı isə Komçı mahalı bölgəsində silahlı dəstələrə ləğv etməyə başlamışdı. Silahlı dəstələr güclü müqavimət göstərirdilər. Qırmızılardan 3 nəfər öldürülmüş, 2 nəfər isə yaralanmışdı. Dəstə üzvləri İran tərəfinə keçməyə məcbur olmuşdular[13, v.198].

Ancaq 9-cu atıcı alayının postları üsyançılar tərəfindən tutduğu mövqələrdən - Suparibax, Məs-cid məhəllə və Komçı Mahaldan (Astara çayından 5 verst qərbdə) sıxışdırılıb çıxarılmışdı. Sentyabrın 9-da 9-cu atıcı alay yenidən həmin yerlərə hücum etmişdi[13, v.203].

Zaqafqaziya Fövqəladə komissiyasının nəzdindəki qoşunların qərargahının Qafqaz ordusu qərargahına göndərdiyi 4 noyabr 1922-ci il tarixli əmrə deyilirdi ki, "quldurluğun ləğvi"ni Zağ. FK-nin qoşunlarına tapşırmaq planlaşdırılmışdır. Buna görə də tələb olunurdu ki, ƏQO qərargahı "quldurluğa" qarşı mübarizə üçün ayırdığı dəstələr və hissələr haqqında təcili məlumat verin [14, v.73].

Oktyabrın 29-da Nehrəm stansiyasına göndərilmiş 25 hərbiçidən ibarət kəşfiyyət dəstəsi Naxçıvan şəhərindən 10 verst cənubda Qızıl Vəng rayonunda 15 nəfərlik silahlı dəstə ilə rastlaşmış, dəstə üzvləri təslim olmaqdan imtina edərək atışmışdılar. Kəşfiyyət dəstəsinin rəisi tağım komandiri Uxayev öldürülmüş, silahlı dəstə isə aradan çıxmışdı[14, v.260]. Eynizəmandə Cəbrayıldan 20 verst qərbdə yerləşən Qazanzəmi, Maşannı və Tumaslı kəndlərinin sakinləri ərzaq vergisi toplanmasına etiraz əlaməti olaraq üsyan qaldırmış, alayı tayfası da onlara kömək etmişdi. Üsyanı yatırmaq üçün oktyabrın 21-də Karyagindən 70 tufəngçi, 6 pulemyotdan ibarət sərhəd dəstəsi Xanlıq kəndinə yönlənmiş, buradan ayın 24-də dəstənin bir hissəsi şimala-Padar kəndinə və daha sonra Başarat kəndinə yönəlmişdir, dəstənin qalan hissəsi isə Xanlıq-Veysəli nahiyəsinə nəzarət altına almışdır. Maşannı və Qazanzəmi kəndləri yanında atışmadan sonra 9 nəfər itki verən üsyançılar Tumaslı kəndinə çəkilmişdi. Sonda 20 nəfər itki verən üsyançılar Arazi keçərək İran ərazisinə daxil olmuşdular. 120 üsyançı əsir alınmışdı[14, v.264 vəə.ü.]. Oktyabrın 30-da 25 nəfərdən ibarət atlı silahlı dəstə Kərxulu-Qaradərə (Cəbrayıldan 10 verst cənub-şərqdə) rayonunda ot arabalarmı mühafizə edən əsgərlərə hücum etmişdi.

Biləsuvar-Şirinsu-Ediş rayonunda 3 pulemyot və mərmisiz bir yüngül topu olan Şahsevənlərin Hacıbəyli oymağından olan 1200 nəfər Vəli bəyin, Bəhram xan və başqa bir neçə xan və bəyin başçılığı ilə dəfələrlə basqınlar etmişdi[14, v.264]. Nəcəfzadə xanın dəstəsi və ona birləşmiş qardaşı Qulam bəyin dəstəsi (cəmi 1200 süvari və piyada) İrandan Lənkəran-Qərənə sərhəd rayonunda fəaliyyətini gücləndirmiş hər gün 10 nəfərlik dəstələrlə silah və patron ələ keçirmək məqsədilə sərhədçi dəstələrinə basqınlar etmişdilər. Bütün basqınlar döf olunsada noyabrın 14-də 50 nəfərlik dəstə Marayurd zəstəsinə basqın edərək 5 nəfər sərhədçini əsir götürmüşdü. Noyabrın 15-də əsgərlər postu geri almış, 16-na keçən gecə isə 100 nəfər yenə postu tutaraq 8 sərhədçini əsir götürmüşdülər [14, v.264 vəə.ü.].

Əhməd xan Rəsulovun 180 nəfərlik dəstəsi Minəvər-Nəmin rayonunda yollarda pusqular quraraq sərhədçi dəstələrinə və postlara basqınlar edirdi[14, v.265].

Birsilahlı dəstə Gəncə rayonunun Alabaşlı stansiyasından 3 verst aralıda hakimiyyət mühafizəçiləri ilə atışmaya başlamışdılar[14, v.344]. Üsyançılara qarşı mübarizə üçün hərbi qüvvələr və onları dağıtmaq üçün xüsusi vaqon ayrılmışdı[14, v.375].

ƏQO əməliyyat şöbəsinin 1922-ci il 13-20 sentyabra dair məlumatına görə sentyabrın 12-də 2-ci atıcı diviziyasının 4-cü alayı Ağdamdan 12 verst Şimalda Maqsudlu kəndi ərazisində Əsədulla bəyin dəstəsini mühasirəyə almış, baş verən atışmada dəstə üzvlərindən biri həlak olmuş, 12 nəfər isə yaralanmışdı[15, v.14].

Şamxor (indiki Şəmkir) qəza komissarı 1922-ci il fevralın 6-da xəbər verirdi ki, qəzadə siyasi vəziyyət müəkkəbləşir, Şəmkir çayın üzərindəki körpüyə basqın gözlənilir. Əlahiddə Qafqaz Ordusunun komandanı bununla bağlı qəza komissarının sərəncamına əlavə hərbi qüvvələr göndərilməsi barədə göstəriş vermişdi[15, v.23].

1922-ci ilin oktyabrında Cəbrayıl rayonunda Başarat və Muğanlı kəndləri arasında sovet silahlı dəstələri ilə üsyançı dəstəsi arasında silahlı toqquşma baş vermiş 150 üsyançı əsir götürülmüşdü. Yene həmin vaxtlarda Araz sahində Horadiz yaxınlığında da qaçaqlarla güclü silahlı toqquşma olmuşdu[15, v.28]. Oktyabrın 24-də sərhəd dəstəsi yerli milislərlə birlikdə Cəbrayıldan 28 verst aralıda yerləşən Padar kəndinə daxil olduqdan sonra üsyançı dəstəsini mühasirəyə almaq üçün buradan Başarat kəndinə hərəkət etmişdir. Kazan-Zanlı və Tumaslı kəndləri yanında sayı təxminən 400 nəfərə çatan üsyançılarla baş verən atışmalarda 18-10 nəfər arasında üsyançı öldürülmüş və üsyançılar Arazın sağ tərəfinə keçməyə məcbur olmuşdular[15, v.30].

Zaqafqaziya Federasiyası İttifaq Şurasının 26 iyun 1922-ci il tarixli iclasında Zəngəzurdə "banditizm"lə mübarizə məsələsi müzakirə olunmuş və bu bölgədə "banditizm"i ləğv etmək üçün ƏQO Hərbi-İnqilab Şurasına müraciət etmək qərarı alınmışdır[15, v.52].

Zəngəzurdə yazın gəlməsi ilə Əsəd bəyin dəstəsi fəallaşmış, hakimiyyətin zəifliyindən istifadə edərək Naxçıvan qəzası ərazisində sərbəst doləşir, Naxçıvan-Zəngəzur yolundakı əlaqəni demək olar ki, kəsmişdir[15, v.53-54].

ƏQO-nun müvəqqəti komandanı Puqaçovun, Hərbi-İnqilabi Şura üzvünün və qərargah rəisi müavinin ƏQO komandanlığının təbəçiliyindəki hissələrə göndərdikləri 10 sentyabr 1921-ci il tarixli sərəncamda ordunun nəzarəti altındakı ərazidə "banditizm" in güclənərək Cənubi Qafqaz respublikalarında sosializm quruculuğu üçün təhlükəyə çevrildiyi qeyd olunur, "banditizm"ə qarşı qətiyyətli mübarizə aparmaq üçün region ərazisinin xüsusi bölmələrə ayrılaraq hər bir bölmədə xüsusi silahlı dəstələr təşkil olunması əmr edilirdi. Tapşırırdı ki, üsyançılarla mübarizə aparmaqla yanaşı sakinlərin içərisində "Əksinqilabi ünsürlərin", "banditlərin köməkçilərinin", fərarilərin və onları gizlədənlərin üzə çıxarılıb həbs olunması istiqamətində də iş görülsün[15, v.88].

Kirov, Qarayev, Musabəyov və Sviridovdan ibarət müşavirə qərara almışdı ki, əksinqilabçıları izləyərkən sovet qoşunları İran ərazisinə daxil olmaqdan belə çəkinməsinlər[15, v.88].

Qafqaz atıcı diviziyası komandanlığının ƏQO Hərbi-İnqilab Şurasına 25.07.1922-ci il tarixli raportunda deyilirdi ki, son vaxtlar Azərbaycan SSR-in sərhədanı zonası, xüsusilə də Lənkəran qəzası Əhməd Rəsulovun, Nəcəfəli xanın və Məmməd Əsədin başçılıq etdiyi müxtəlif Şahsevən bəyləri, xanların müxtəşək silahlı dəstələrinin aramsız basqılarına məruz qalır. Onların hərəkətləri o qədər müxtəşək və cəsarətlidir ki, sərhəd postlarının müqavimətini asanlıqla qıraraq sərhəddən xeyli aralı rayonlara soxulur və böyük zərər yetirirlər[15, v.12]. Kürdüstan rayon icraiyyə komitəsinin sədri Xaso Soltanov öz kiçik hərbi qüvvəsi ilə Basarkeçərə gəlmiş və 100 nəfər süvaridən ibarət yardım istəyir. X.Soltanov xəbər verir ki, bu rayonun sakinləri sovet hakimiyyətinə silahlı müqavimət göstərirlər və onu tanıyırlar, 200-ə qədər kəndin əhalisi indiyədək tərksilah olunmayıb, sakinlərin hamısı revolyerlar və tüfənglərlə silahlanmışlar[15, v.132].

Alınan kəşfiyyət məlumatlarına görə 1921-ci ildə Qırmızı Orduya qarşı əməliyyatlar aparan Sultan bəy Sultanov yenidən dəstə təşkil edir, onun adamları Şuşa və onun ətrafında tələsik silah və patron alırlar. Sultanovun qərargahı Şuşadan 3 verst aralı Çurmanda yerləşirdi[15, v.139 vəə.ü.].

Kəşfiyyət idarəsinin ƏQO-nun qərargah rəisinə 08.03.1922-ci il tarixli məruzəsində deyilirdi ki, "bandit"lər hazırda öz müxtəşək qüvvələrini tamamilə saxlayırlar, fəal hərəkətlər hələlik Hacıbəyli tayfasının üzvləri tərəfindən müşahidə olunur. Məlumatla görə sərhədanı zonada 1922-ci il martın 1-nə 5700 sünğüsü və qılıncı, 14 pulemyotu və 5 topu olan 13 silahlı dəstə mövcud idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, yerli əhali hesabına dəstələrin sayı və üzvləri arta bilər. Məruzə tərtibçilərin fikrincə yerli İran hakimiyyət orqanları bu dəstələrin fəaliyyətinə ona görə mane olmurdular ki, əvvəla bunun üçün kifayət qədər gücləri yox idi, ikincisi, sərhəd mühafizəsini əvəz edən bu dəstələrin mövcudluğunda maraqlı idilər[15, v.139].

ƏQO komandanı Qekkerin, qərargah rəisi Eliavanın və qərargah rəisi Puqaçovun Azərb. SSR Hərbi-İnqilabi Şurasına 10.08.1921-ci il tarixli müraciətində deyilirdi ki, son vaxtlarda İran ərazisindən silahlı dəstələrin Azərbaycan SSR ərazisinə basqınları ardıcıl xarakter almışdır. Ordu hissələri müdafiə mövqeləri tutsalar da müsbət nəticələr yoxdur[15, v.158].

Qafqaz korpusunun komandiri Todorski, (Todoroviç) hərbi komissar Sviridov və qərargah rəisi Voronkovdan ƏQO komandanına 30.08.1921-ci il tarixli müraciətdə deyilirdi ki, Nəcəfəli xanın, Şahverən xanın, Ata xanın və başqalarının başçılıq etdiyi dəstələr Lənkəran qəzasının sərhədanı zolağını və Vaşarud ilə Təngərud çayları arasındakı ərazini tutmuşlar. Onlar Zuvand və Vaqo Pensər

ərazisini tutmaq niyyətindədirlər. Eyni zamanda İran Astarasında mövqə tutmuş Rəşid xanın dəstəsi Azərb. SSR Astarasını tənəhlə idir[15, v.164-165].

Beləliklə tarixi sənədlərin, o cümlədən Rusiya Dövlət Hərbi Arxivində saxlanan materialların öyrənilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, 1920-ci il aprelin 27-28-də Bakı sovet qoşunları tərəfindən işğal edilsə də, Azərbaycan xalqı hələ uzun müddət dirəniş göstərmişdir. 1920-ci ilin may-iyun aylarında Gəncədə, Qarabağda və Şəki-Zaqatalada Azərbaycan Cümhuriyyəti Ordusunun hərbiçilərinin əsas rol oynadığı güclü üsyanlar baş vermişdir.

Üsyanlar aramsızlıqla yatırıldığından kütləvi çəza tədbirləri görüldüyündən artıq müxtəşək müqavimət davam etdirmək üçün ciddi hərbi qüvvələr yox idi. Bundan sonra dirəniş ayrı-ayrı bölgələrdə nisbətən kiçik dəstələrin çıxışları ilə davam etmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azadlıq» qəzeti, 26.06.1991.
2. «Коммунист» газета, 23.06.1920.
3. Гəncə. Tarixioçerk. Bakı, 1994.
4. Nəzirliş. Cümhuriyyətgeneralları. Bakı, 1995.
5. Süleymanov M. Azərbaycan ordusu (1918-1920). Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 1998.
6. Российский Государственный Военный Архив (РГВА), ф. 25846, оп. 1, дело 1.
7. РГВА, ф.7940, оп.2, д.80.
8. РГВА, ф.7940, оп.2, д.5.
9. РГВА, ф.195, оп.3, д.521.
10. РГВА, ф.195, оп.3, д.850 (общая переписка и разговоры).
11. РГВА, ф.195, оп.3, д.851.
12. РГВА, ф.918, оп.2, д.10.
13. РГВА, ф.918, оп.2, д.8 (развод и оперсводки штабов 1-й Сводной Азербайджанской дивизии).
14. РГВА, ф.25873, оп.1, д.1075.
15. РГВА, ф.25873, оп.1, д.1082.

THE OPPOSITION OF THE OCCUPYING ARMY AFTER THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC'S COLLAPSE (BASED ON MATERIALS OF THE STATE MILITARY ARCHIVE OF RUSSIA)

Summary

The article examines the resistance of Azerbaijani people after the occupation of Baku in April 27-28, 1920 and the author uses historical materials which are stored in the State Military Archive of Russia. The main serious insurrections were on May-June of 1920 in Ganja, Garabagh and Sheki - Zagatala uyezds. Here the soldiers of the Azerbaijani Army played an important role. Because of uprisings were suppressed with particular cruelty here were taken massive repressive measures and the military forces continued the organized resistance. After that the resistance continued in the form of not large rebels and claims in certain areas of the country.

СОПРОТИВЛЕНИЕ ОККУПАЦИОННОЙ АРМИИ ПОСЛЕ ПАДЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ РГВА)

Резюме

В статье на основе исторических документов, в том числе материалов, хранящихся в Российском Государственном Военном Архиве, исследуется, что после оккупации г. Баку в 27-28 апреля 1920 года Азербайджанский народ еще долго сопротивлялся. В мае-июне 1920 года в Гяндже, Гарабаге и Шеки - Загаталинском округе происходило серьезное восстание, в которых решающую роль играли воины Азербайджанской Армии. Поскольку эти восстания подавлялись с особой жестокостью, принимались массовые репрессивные меры, военные силы для продолжения организованного сопротивления уменьшались. После этого, сопротивление продолжалось в виде не больших выступлений и претензий в отдельных районах страны.